

Novi relativizam^{1,2}: može li relativist reći da Hitler nije trebao narediti istrjebljenje Židova?³

Boran Berčić

Od Platonova *Protagore* do Kurosawina *Rašomona*, ideja relativizma zaokuplja refleksivne umove (Berčić 1995; Berčić 2006). Prihvaćali je ili je odbacivali, mnogi su o njoj raspravljali. Platon je smatrao da se ideja relativizma ne može konzistentno formulirati jer je u samoj svojoj osnovi samopobijajuća pozicija. Antički skeptici smatrali su da je relativnost ljudske spoznaje očita činjenica. Enesidem je smatrao da je spoznaja trostruko relativna: u odnosu na (1) predmet spoznavanja, u odnosu na (2) medij spoznavanja i u odnosu na (3) organ spoznavanja. Pascal je smatrao da je relativizam apsurdan. Pita se kako nešto može biti istinito s ove strane Pirineja, a neistinito s druge.

¹ Ovaj rad financiralo je Sveučilište u Rijeci projektom *Metametafizika* broj uniri-human-18-239.

² Zahvaljujem na pomoći Maji Brali s Odsjeka za anglistiku u Rijeci i Dušanu Dožudiću s Instituta za filozofiju u Zagrebu, zatim svim sudionicima radionice *Kontekstualizam i relativizam* koja se u veljači i ožujku 2020. održavala na Filozofskom fakultetu u Rijeci, na koncu organizatorima i sudionicima konferencije *Contextualism and Relativism* koja se još 2012. održala na IUC-u Dubrovniku.

³ Nisam baš sasvim siguran da je primjereno koristiti ovaj primjer kao ilustraciju u filozofskoj raspravi. Možda bi to u nekom smislu moglo biti uvredljivo za Židove pa i za one koji smatraju da je pogrešno ljude dijeliti po akcidentalnim svojstvima kao što su nacija, konfesija itd. No primjer koriste Harman, Kölbel i ostali u raspravi pa ga koristim i ja. Na koncu, ovo je primjer nečega što je očito pogrešno, a upravo se takvi ekstremni primjeri i koriste u raspravi o relativizmu.

Novi relativizam ili analitički relativizam

Krajem 20. i početkom 21. stoljeća ideja relativizma dobila je novi *impetus* razvojem u filozofiji jezika. John MacFarlane, Max Kölbel, Peter Lasersohn i drugi pokušali su ideju relativizma formulirati na konzistentan, precizan i prihvatljiv način. Zbog novog pristupa njihovi stavovi dobili su naziv *novi relativizam* ili *analitički relativizam* (Baghramian i Carter 2020). To je pozicija koja svoje uporište prvenstveno ima u radovima Davida Kaplana o indeksikalima i demonstrativima. To su radovi koji predstavljaju suvremeni klasik filozofije jezika. Pozicija dijelom ima uporište i u metaetičkim radovima Gilberta Harmana i Jamesa Dreiera, u kojima oni nastoje precizno formulirati tezu moralnog relativizma. Novi relativizam prvenstveno je semantička pozicija. MacFarlane, Kölbel, Lasersohn i drugi nastoje razviti semantički okvir za relativizam. Oni nisu radikalni relativisti, ne zastupaju opći relativizam u pogledu istine ili znanstvene spoznaje. No očekuju da bi relativistički okvir mogao imati primjenu u području etike, estetike, sudova osobnog ukusa i eventualno drugih područja u kojima bi relativizam mogao predstavljati plauzibilnu poziciju. Oni smatraju da u tim područjima može postojati takozvani *faultless disagreement*. (Kölbel 2004). To bismo mogli prevesti kao *bezgrešno neslaganje*.⁴ To je situacija u kojoj netko tvrdi neki sud *p*, netko drugi tvrdi negaciju tog suda *ne-p*, a da pri tome nitko nije u krivu. Moguće je da su obojica u pravu. Ako iskreno tvrde to što tvrde, njihovi iskazi mogu biti istiniti iako predstavljaju kontradikciju. Novi relativisti najčešće analiziraju upotrebu predikata kao što su *ukusan*, *zabavan* i slični. Tipični su primjeri sljedeći: vlak smrti jest zabavan. (Lasersohn 2005: 643), Picasso je bolji od Matissea. (Kölbel 2007), riblji štapići jesu ukusni. (MacFarlane 2014: 14) itd.⁵

⁴ Jasno, apsolutist smatra da *faultless disagreement* nije moguć. Ako je *disagreement*, ne može biti *faultless*. Ako je *faultless*, ne može biti *disagreement*. Ako obje strane mogu biti u pravu, onda tu ne može biti nikakvog neslaganja. Ako se ne slažu, onda mora biti da netko griješi, ako nitko ne griješi, onda nema neslaganja. (Iacona 2008)

⁵ Ako u sudovima ukusa doista postoji bezgrešno neslaganje, onda nije baš sasvim jasno kako je moguće birati najbolje vino, najbolji sir itd. Nije jasno ni čemu služe somelijeri. U gostioni *Stara pošta* u Permania kod Rijeke svake godine biraju se najbolje kobasice. Žiri obrazlaže svoju odluku to jest *navodi karakteristike* koje pobjedničku kobasicu čine boljom od drugih. Teško da može postojati bezgrešno neslaganje ako se navode karakteristike.

Ovdje treba napomenuti da novi relativisti ne raspravljaju o tome da netko voli riblje štapiće, a netko ne ili o tome da ih ista osoba voli dok je mala, a ne voli kad odraste. To nije upitno i to nije problem, u tome nema kontradikcije. Oni čak ne raspravljaju ni o značenju predikata *ukusno*, ono je po pretpostavci fiksno i univerzalno.⁶ Ono o čemu oni raspravljaju jest *istinosna vrijednost suda* da su riblji štapići ukusni. Oni nastoje pokazati da je moguće da je jedan te isti sud za jednog govornika istinit, a za drugog neistinit. To je predmet rasprave i o tome se radi. Peter Lasersohn kaže:

“Istinosna vrijednost rečenica koje sadrže predikate “osobnog ukusa” kao što su *zabavno* i *ukusno* moraju biti relativizirane u odnosu na individue. Ova relativizacija odnosi se samo na istinosnu vrijednost i ne uključuje relativizaciju semantičkog sadržaja: ako vi kažete da su vlakovi smrti (*roller coasters*) zabavni, a ja kažem da nisu, ja negiram isti sadržaj koji vi tvrdite i direktno vam proturječim. Ipak, oba iskaza mogu biti istinita (relativno u odnosu na svoje kontekste). (Lasersohn 2005)

Berit Brogaard upozorava na istu pretpostavku:

“Prema relativističkoj semantici, semantički sadržaj relativnih izraza invarijantan je u odnosu na kontekst. Ali istina rečenice relativizirana je u odnosu na kontekst upotrebe i kontekst vrednovanja.” (Brogaard 2008: 386)

U ovom radu nastojat ću prikazati osnovne crte novog relativizma, objasniti motivaciju za uvođenje novih tehničkih rješenja, analizirati relevantne primjere te pokušati vrednovati ukupnu primjenu i doseg te nove varijante relativizma.

⁶ U ovakvim situacijama prirodno nam pada na pamet opcija da se tu radi o *semantičkom* neslaganju. Neslaganje je semantičko ako ljudi koji se ne slažu oko toga što je *zabavno* ili *ukusno* pod *zabavno* ili *ukusno* misle na različite stvari, dakle ako tim izrazima pripisuju *različita značenja*. Na primjer, mogli bismo reći da se Zagorac i Dalmatinac ne slažu koje je vino dobro zato što izraz *dobro vino* za njih ima *različita značenja*. Kada tvrdi da je neko vino dobro, Zagorac misli na kiselo vino dok Dalmatinac misli na suho. Moguće je da oni imaju različite kriterije vrednovanja i da ti kriteriji sadrže različite pH vrijednosti. No to ne znači da izraz *dobro vino* za njih ima različito značenje. Izraz ima isto značenje za obojicu. Kriterij ne ulazi u značenje. Ili u punoj formulaciji, kriterij vrednovanja dobrog vina ne ulazi u značenje izraza *dobro vino*. Možda ovo i nije točno, ali u svakom slučaju predstavlja pretpostavku novog relativizma.

Ispovijest njemačkog vojnika

Osamdesetih godina 20. stoljeća susreo sam starijeg gospodina, Nijemca. Bio je vrlo ugodan i zanimljiv sugovornik. Izrazito pristojan, s klasičnim manirama, a opet jednostavan i otvoren.⁷ Pričao je kako je u Drugom svjetskom ratu bio njemački vojnik i kako se borio na Istočnom frontu. Bez ikakvog uvijanja, direktno i eksplicitno, priznao je kako je i sam sudjelovao u stravičnim zločinima koje su njemačke snage počinile nad civilnim stanovništvom. Između ostaloga, njegovo svjedočenje bilo je filozofski vrlo zanimljivo. Imalo je vrlo jaku i zanimljivu relativističku poantu. Govoreći o zločinima koje je počinio, rekao je:

- Onda smo vjerovali da je to normalno.
- Danas vjerujemo da je to monstruozno.

Mislio sam da relativističku poantu koristi da bi pokazao koliko je bio jak utjecaj nacističke propagande. Pitao sam ga da li to znači da su s vremenom uvidjeli da je to bilo monstruozno *već onda* kada su to učinili. Na moje iznenađenje, reagirao je momentalno te jasno i glasno rekao: “Ne, ne! Nisam to rekao! Rekao sam samo to da smo 40-ih vjerovali da je to normalno, a da 80-ih vjerujemo da je to monstruozno. Nisam rekao ništa više od toga.”⁸ Ovaj odgovor ledi krv u žilama, no filozofski je vrlo zanimljiv. Naime, ovim odgovorom sugovornik čini dvije stvari:

(1) On odbija postupak *sagledati apsolutistički* i priznati da su zločini koje su počinili 40-ih moralno monstruozni uvijek, svuda i za svakoga. Ideja apsolutizma jest da ako su neki postupci monstruozni, onda su monstruozni *po sebi*, bez obzira na perspektivu iz koje ih se sagledava i bez obzira na to koliko kome treba da to shvati.

(2) On odbija čak i bitno slabiji pristup. On odbija zločine koje su počinili 40-ih *sagledati iz perspektive 80-ih*. Odbija standarde iz 80-ih

⁷ Upravo je zato priča koja slijedi još više zastrašujuća. Da je iste stavove iznio neki divlji i primitivni stari nacist, oni ne bi bili toliko zastrašujući.

⁸ Taj odgovor bio je toliko brz i toliko dobro pripremljen da sam imao dojam da je *naučen*. Ne mogu to tvrditi, ali možda su psiholozi ili socijalni radnici radili na tome s njemačkim vojnicima koji su se vraćali iz sovjetskog zarobljeništva. Ova verzija relativizma doista bi mogla biti dobra psihološka brana osjećaju krivnje nekome tko je počinio ratne zločine.

bez zadržke primijeniti na postupke iz 40-ih. To znači da odbija priznati da su 40-ih bili u krivu, odbija priznati da su ti zločini bili monstruozi već onda i odbija pokajati se za ono što su učinili.

Iako još nismo objasnili distinkciju između *kontekstualizma* i *relativizma*, možemo odmah reći da stav njemačkog veterana odgovara poziciji koja se u suvremenoj semantičkoj raspravi naziva *kontekstualizam* dok stav izražen u opciji (2) odgovara poziciji koja se naziva *relativizam*. Da ne bi bilo zabune, i kontekstualizam i relativizam relativističke su pozicije ako se o relativizmu govori u općem i uobičajenom smislu. Kontekstualizam i relativizam (u užem smislu) samo su dvije varijante relativizma (u širem smislu). Kontekstualizam i relativizam (u užem smislu) jesu pozicije koje su se diferencirale unutar semantičke rasprave o tome kako točno formulirati tezu relativizma (u širem smislu). Distinkcija će biti izložena i detaljno raspravljena u nastavku teksta.⁹

O čemu ovisi istinosna vrijednost iskaza?

Prema tradicionalnom gledištu istinosna vrijednost iskaza ovisi o dva faktora: ovisi o (1) značenju iskaza i o (2) stanju stvari u svijetu. Ako su stvari takve kao što iskaz kaže da jesu, onda je on istinit, a ako nisu, onda je neistinit. Dakle, da bismo znali je li neki iskaz istinit ili nije, moramo znati (1) što on znači i (2) kakav je svijet. Ovu ideju može se prikazati formulom:

$$T(s,w)$$

U ovoj formuli T stoji za istinosnu vrijednost. s stoji za sadržaj iskaza tj. za značenje iskaza. Drugim riječima, s stoji za propoziciju ili za sud koji se iskazom izriče. w stoji za svijet tj. za činjenice ili za stanja stvari na koja se iskaz odnosi.

Tradicionalno gledište na prvi pogled može izgledati sasvim uvjerljivo i plauzibilno. Međutim, ono *ne uzima u obzir kontekst u kojem*

⁹ Jasno, sama činjenica da postupke iz 40-ih vrednuje standardima iz 80-ih već predstavlja odstupanje od kontekstualizma i djelomično približavanje relativizmu. Naime, striktni kontekstualist trebao bi tvrditi da postupke iz 40-ih nije moguće vrednovati standardima iz 80-ih.

se iskaz izriče. A istinosna vrijednost iskaza može ovisiti o kontekstu izricanja. Zbog toga ova formula nije potpuna i treba biti nadopunjena. To je posebno očito kod indeksikala i demonstrativa.¹⁰ Ako Boran Berčić izrekne rečenicu “Ja sam gladan.”, onda je time izrečena propozicija *Boran Berčić je gladan*. Njezina istinosna vrijednosti ovisi o tome je li Boran Berčić gladan ili nije. Ako Marin Biondić izrekne istu rečenicu “Ja sam gladan.”, onda je time izrečena druga propozicija *Marin Biondić je gladan*. Njezina istinosna vrijednosti ovisi o tome je li Marin Biondić gladan ili nije. Dakle, ista rečenica, ovisno o tome tko je izgovara, može izražavati različit sud i može imati različitu istinosnu vrijednost. Ista stvar vidi se i kod vremenski indeksiranih iskaza. Ako u nedjelju 20. 9. 2020. kažem “Jučer je bila subota.”, onda taj iskaz znači da je 19. 9. 2020. bila subota i taj je iskaz istinit. Ako pak u ponedjeljak 21. 9. 2020. izrekнем istu rečenicu “Jučer je bila subota.”, onda sam time rekao da je u nedjelju 20. 9. 2020. bila subota, što je netočno i iskaz je neistinit. Niz je zanimljivih i duhovitih primjera. Najdraži mi je “Ja sam kraljica Engleske.” Jasno, istinosna vrijednost ovog iskaza ovisi o tome tko ga izriče. Zbog ovakvih i sličnih primjera postalo je jasno da istinosna vrijednost iskaza ovisi i o kontekstu u kojem se iskaz izriče. Zbog toga u gore navedenu formulu treba uvrstiti i kontekst izricanja iskaza.

$$T(s,w,c)$$

U ovoj formuli znakovi imaju isto značenje kao i u prethodnoj. Jasno, s time da c stoji za kontekst u kojem se iskaz izriče.

Kontekstualizam

Iz očitih razloga gore izložena pozicija naziva se *kontekstualizam*. Kao što smo rekli, ideja je da istinosna vrijednost iskaza, pored toga što ovisi o (1) značenju iskaza i o (2) činjenicama u svijetu, ovisi i o (3) kontekstu u kojem se iskaz izriče. Ideja kontekstualista jest da su ovo *svi relevantni faktori* i da istinosna vrijednost iskaza *ne ovisi ni o čemu drugome*.

¹⁰ Indeksikali su izrazi čije značenje ovisi o tome tko ih, gdje i kada izgovara. To su izrazi kao što su: *ja, sada, ovdje, desno, ispred, jučer, lani*, itd. Demonstrativi su izrazi koji sadrže pokazni element: *ovaj, onaj*, itd.

Relativizam i perspektiva

Međutim, autori kao što su John MacFarlane, Max Kölbel, Peter Lasnik i drugi smatraju da ova formula ne obuhvaća sve relevantne faktore i da je treba nadopuniti. Oni smatraju da pored navedenih faktora postoji i *perspektiva* iz koje se procjenjuje istinosna vrijednost suda. Budući da je ideja da postoji perspektiva iz koje se procjenjuje istinosna vrijednost suda bitno relativistička, oni svoju poziciju nazivaju relativizam. Tako Max Kölbel kontekstualizam naziva *indeksikalni relativizam* dok svoju poziciju koja uključuje i perspektivu vrednovanja naziva pravi/autentični/stvarni *relativizam*. (Kölbel 2004). Razlika je u tome što u kontekstualizmu kontekst u kojem je iskaz izrečen, da tako kažemo, *fiksira* istinosnu vrijednost i ona zauvijek ostaje takva kakva je bila u trenutku izricanja iskaza. S druge strane, u relativizmu istinosna vrijednost suda ovisi i o perspektivi iz koje se procjenjuje, a ta perspektiva može varirati. Istinosna vrijednost jednog te istog suda može se procjenjivati iz niza perspektiva, u principu iz beskonačnog broja različitih perspektiva. Zbog toga u relativizmu istinosna vrijednost suda može varirati ovisno o perspektivi iz koje se vrednuje. Jedan te isti sud može imati različite istinosne vrijednosti ovisno o perspektivi iz koje se vrednuje. Dakle, prema relativistima istinosna vrijednost T ovisi o značenju iskaza s , stanju stvari u svijetu w , kontekstu izricanja c i perspektivi vrednovanja p .

$$T(s,w,c,p)$$

Prema ovoj slici, istinosna vrijednost suda bila bi funkcija navedenih četiriju faktora. Upravo je u tome razlika između kontekstualizma i relativizma.

Sada treba detaljnije objasniti ideju perspektive, to jest razliku između konteksta izricanja i konteksta vrednovanja.

Kontekst izricanja i kontekst vrednovanja

Za razliku od kontekstualista, koji smatraju da kontekst izricanja suda ujedno jest kontekst koji određuje njegovu istinosnu vrijednost, relativisti smatraju da ova dva konteksta treba razdvojiti. Oni smatraju da su

to dvije različite stvari i da se kontekst u kojem se sud izriče ne mora podudarati s kontekstom u kojem se procjenjuje je li istinit ili nije. Tako Berit Brogaard kaže:

“Max Kölbel, John MacFarlane i drugi predlažu radikalnu reviziju standardne teorije. Dok standardna teorija istinu rečenice relativizira u odnosu na kontekst upotrebe, relativisti predlažu da se istina rečenice relativizira i u odnosu na kontekst upotrebe, i u odnosu na kontekst vrednovanja.” (Brogaard 2008: 391)

U nekom smislu i kontekstualizam može sadržavati parametre vrednovanja, no oni moraju biti uključeni u kontekst izricanja i ne mogu biti od njega nezavisni. Maria Baghramian i Adam Carter kažu:

“Kontekstualist može, isto kao i relativist, prihvatiti parametar ‘standarda’ ili ‘sudenja’. No za kontekstualista on će biti sadržan u kontekstu upotrebe dok relativist smatra da je sadržan u kontekstu vrednovanja, potpuno nezavisno od konteksta upotrebe.” (Baghramian i Carter 2015)

John MacFarlane radio je na *problemu budućih kontingencija* kada je uvidio potrebu da razdvoji ta dva konteksta (*context of use* i *context of assessment*). (MacFarlane 2003) Naime, izgleda da iskazi o budućim kontingentnim događajima nemaju istinosnu vrijednost u trenutku izricanja, nego da je stječu tek kasnije, kada se dogode ili ne dogode događaji o kojima govore. (Berčić 2019). Vremenska prognoza (izrečena sredinom ljeta) da će jesen biti kišovita u trenutku izricanja *još nije ni istinita ni neistinita* jer jesen još nije nastupila. Prognoza *postaje istinita ili neistinita* tek kada završi jesen. U ovom primjeru *kontekst izricanja* jest sredina ljeta, a *kontekst vrednovanja* jest kraj jeseni. Razlika između ova dva konteksta pogotovo je uočljiva u slučaju budućih kontingencija jer one u trenutku izricanja još nemaju istinosnu vrijednost nego je dobivaju tek kasnije. Jasno, relativisti generaliziraju ovaj uvid i smatraju da on u principu vrijedi za sve sudove ili barem za velike domene sudova. I drugi relativisti nezavisno su došli do istog uvida. Max Kölbel razlikuje *context of use* i *circumstance of evaluation*. (Kölbel 2004) dok Peter Lasersohn razlikuje *autocentric perspective* i *exocentric perspective* (Lasersohn 2005).

Nedostaci kontekstualizma

Ovdje ćemo izložiti dva problema na koja nailazi kontekstualizam (Brogaard 2008).¹¹ Prvi je da kontekstualizam ne može stvarno objasniti neslaganja u sudovima etike, ukusa, itd. Drugi je da ne može objasniti povlačenje prethodno danih sudova.¹²

Kontekstualizam je nastao kao detaljna semantičko-logička formulacija opće relativističke ideje. Na prvi pogled može se učiniti da kontekstualizam sa svojom formulom $T(s,w,c)$ dobro zahvaća općerelativističke intuicije i da može dobro objasniti slučajeve vrijednosnog neslaganja. Budući da moralni kod govornika ulazi u relevantni kontekst c , istinosna vrijednost iskaza relativna je u odnosu na moralni kod govornika. Drugim riječima, istinosna vrijednost moralnog suda ovisi o tome kojem moralnom kodu pripada govornik. Što je istinito za jednoga, ne mora biti istinito i za drugoga! Izgleda da je ovime dobro zahvaćena općerelativistička ideja. Međutim, problem je u tome što prema ovoj rekonstrukciji *neslaganje zapravo nije moguće*. Da bi neslaganje bilo neslaganje, *moramo smatrati da je onaj drugi u krivu*. Ali ako prihvatimo formulu $T(s,w,c)$, onda ne možemo onome tko se s nama ne slaže pripisati grešku. Ako je on svoj sud donio na osnovi svojeg koda, nemamo na osnovi čega tvrditi da griješi. Mi možemo tvrditi suprotno, ali ne možemo tvrditi da on griješi. Mi ponekad doista zauzimamo ovakav stav prema nekim ljudima i stavovima koje zastupaju. No to su oni koje smatramo beznadnim slučajevima. Takav stav možemo zauzeti prema izrazito primitivnim ljudima ili prema ljudima koji dolaze iz udaljenih krajeva svijeta. Nećemo se ljutiti na njih i nećemo osjetiti potrebu da ispravimo njihove stavove. Naprosto ćemo smatrati da su oni van dosega moralne argumentacije. Radi se o tome da takav stav ne zauzimamo prema *svima* koji se s nama ne slažu. Za neke smatramo da su u krivu i da griješe. Problem s kontekstualizmom jest u tome što

¹¹ Inače, Brogaard smatra da uz neke izmjene kontekstualizam može izaći na kraj s ovim problemima i da ukupno gledajući predstavlja bolju teoriju. Varijantu koju predlaže naziva *perspectivalism*.

¹² Relativisti navode i druge karakteristike jezika i govora koje prema njihovom mišljenju kontekstualizam ne može objasniti, a relativizam može. U svojoj knjizi iz 2008. MacFarlane na dva mjesta navodi pet takvih karakteristika, str. 21 i 147. No ovdje ćemo izložiti samo dvije najočitiije.

nam ne omogućava da zauzmemo takav stav. Prema kontekstualizmu neslaganje zapravo predstavlja *semantičku pogrešku*: onaj tko se s nekim ne slaže, taj zapravo ne razumije jezik. A to nije tako. Berit Brogaard jasno ilustrira ovaj uvid. Ovdje navodim primjere koje je izložila u radu od 2008. Usporedimo sljedeća dva kratka dijaloga:

John: Žensko genitalno sakaćenje jest pogrešno

Mary: Ne slažem se. Uopće nije pogrešno.

John: Gladan sam.

Mary: Ne slažem se. Ja uopće nisam gladna.

Očito je da u prvome dijalogu Mary pokazuje jezičnu kompetenciju, a u drugome ne. U prvome dijalogu neslaganje ima smisla dok u drugome nema. Međutim, kada bi kontekstualizam bio istinit, onda bi Mary jednako pokazivala jezičnu manjak jezične kompetencije u oba dijaloga. Prema kontekstualizmu, neslaganje u prvom dijalogu jednako je besmisleno kao i neslaganje u drugome. A to očito nije tako. Uvjereni smo da je u prvom slučaju neslaganje smisleno, a da u drugome nije. Dakle, kontekstualizam ne predstavlja dobar okvir za razumijevanje neslaganja.

Drugi problem na koji nailazi kontekstualizam jest da ne može objasniti povlačenje prethodno danih sudova (*retraction*). Ako promijenimo mišljenje o nečemu, prirodno je smatrati da je naše prethodno mišljenje bilo pogrešno. Ako smo prije vjerovali da p , a sada smo uvidjeli da $\neg p$, onda to znači da smo prije bili u krivu i da smo pogrešno vjerovali da p . Zamislimo da je John vjerovao da je žensko genitalno sakaćenje pogrešno, a da je onda, nakon što je proveo nekoliko mjeseci u zemlji u kojoj je to uobičajena praksa, došao do zaključka da nije pogrešno. Dijalog iz Brogaard 2008:

John: Žensko genitalno sakaćenje uopće nije pogrešno.

Mary: Ali prije nekoliko mjeseci tvrdio si da je pogrešno.

John: Znam. Bio sam u krivu.

U ovakvoj situaciji izgleda prirodno da John povuče svoje prethodno mišljenje i da kaže da je bio u krivu. Međutim, kontekstualizam to ne dopušta. Boravkom u zemlji u kojoj je žensko genitalno sakaćenje uo-

bičajena praksa promijenio se relevantni kontekst c. Kontekst iz kojega John sada govori različit je od onoga iz kojega je govorio prije. Zbog toga se prema kontekstualizmu njegovi iskazi zapravo *uopće ne mogu uspoređivati*. Jedino što se može reći jest da je prije za njega bila istina da je žensko genitalno sakaćenje pogrešno, a da je sada za njega istina da nije. U okviru kontekstualizma ne može se reći *da je prije bio u krivu*. Budući da je povlačenje prethodnog mišljenja prirodna posljedica promjene mišljenja, kontekstualizam ne predstavlja dobru rekonstrukciju načina na koji mislimo i govorimo. Dakako, relativisti smatraju da se taj problem može lako i prirodno riješiti uvođenjem dodatnog parametra perspektive, to jest razlikovanjem konteksta izricanja i konteksta vrednovanja.¹³

Istina, mi ponekad kažemo *Onda je bilo tako!* Pri tome ne želimo vrednovati to kako je bilo. Ne želimo reći da je bilo bolje ili gore nego što je sada. Samo želimo reći da je bilo *drugačije* nego što je sada. *Onda je bilo onako, a sada je ovako!* Prije se služio vojni rok, a sada više ne. Prije se išlo u Trst po odjeću, a sada više ne. Tko je imao *Cortinu*, bio je glavni frajer. ... Međutim, ovakav stav zauzimamo kada smatramo da su okolnosti bile toliko različite da nema smisla uspoređivati ono što je bilo onda s onime što je sada. Ovakav stav *ne* zauzimamo kada se radi o sudovima i istini. Ako je John prije tri mjeseca vjerovao da je nešto pogrešno, a sada vjeruje da nije, onda mora vjerovati i to da je prije bio u krivu. Zato je kontekstualizam pogrešan i zato njemački veteran griješi kada svoje postupke iz 40-ih odbija sagledati iz perspektive 80-ih. U slučaju moralnih vjerovanja ne možemo reći *Onda smo vjerovali ono a sada vjerujemo ovo!* i ostati na tome. Ako smo promijenili vjerovanje, onda to automatski implicira da smo prije bili u krivu.

¹³ Treba napomenuti da kontekstualizam i relativizam imaju empirijske posljedice. Zbog toga je u principu moguće lingvističkom anketom utvrditi koja je pozicija točna, a to nije čest slučaj kod filozofskih rasprava. Markus Kneer smatra da empirijska evidencija presuđuje u korist kontekstualizma (Kneer 2017). No pitanje je možemo li u ovakvim slučajevima dobiti direktnu i čistu evidenciju koja ne bi bila kontaminirana interpretacijom i sugestijama ispitivača. Dobra ilustracija jest MacFarlaneov primjer "Riblji su štapići ukusni." Prva reakcija publike (uključujući lingviste, logičare i filozofe) uvijek je "Pa nema tu nikakve kontradikcije. Kad je bio mali, volio ih je, a sada ih više ne voli. U čemu je problem?" No, kada im se objasni da se radi o *sudu*, a ne o gustativnoj preferenciji, počinju naginjati relativističkom stavu da treba povući prethodni sud.

Kontekstualizam i relativizam u etici

Nakon što smo izložili razliku između kontekstualizma i relativizma te vidjeli na koje probleme nailazi kontekstualizam, možemo vidjeti kako se ta rasprava odražava na pokušaje točne formulacije etičkog relativizma (u širem smislu). Etički relativizam u pravilu se formulira kao *semantička teza* o tome kako treba shvatiti normativne sudove.¹⁴ Ideja je da su normativni sudovi uvijek relativni u odnosu na moralni kod onoga tko ih izriče. Dakle, iako su naizgled apsolutni, oni su zapravo relativni. Dakle, teza je ozbiljno *revizionistička* u pogledu razumijevanja normativnog diskursa. Iako je iskaz “A treba učiniti x ” po svom logičkom i gramatičkom obliku apsolutan (nije relativan u odnosu na bilo što), njime se zapravo tvrdi da A treba učiniti x prema moralnom kodu grupe kojoj pripada ili nešto slično tome. Kao što sam naveo na početku teksta, novi *impetus* za etički relativizam došao je iz filozofije jezike, i to iz analize indeksikala kao što su *ja*, *sada*, *ovdje* itd. Očito je da istinosna vrijednost iskaza koji sadrže indeksikale ovisi o kontekstu, dakle da ovisi o tome tko ih, gdje i kada izgovara. Etički relativisti smatraju da isto tako i istinosna vrijednost normativnih iskaza ovisi o kontekstu, dakle da ovisi o tome tko ih, gdje i kada izgovara. Oni vjeruju u relevantnu analogiju između indeksikala i normativnih iskaza. Najjednostavnije rečeno, etički relativisti vjeruju da su normativni iskazi po svojoj prirodi indeksikalni. Kontekstualisti Bjornsson i Finlay kažu:

“Mi smatramo da su normativni “treba” iskazi dvostruko relativni u odnosu na kontekst. Relativni su i u odnosu na (i) dostupne informacije i u odnosu na (ii) standarde ili ciljeve. Prema ovom gledištu, svako smisleno izricanje rečenice “A treba učiniti Φ ” izražava propoziciju da A treba-relativno-u-odnosu-na-informacije- i -i-relativno-u-odnosu-na-standard- s učiniti Φ , gdje su i i s određeni kontekstom iskaza.” (Bjornsson i Finlay 2010: 8)

Tezu je učinio popularnom Gilbert Harman svojim radovima sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. On moralni relativizam izlaže kao logičku tezu:

“Formulirajući ovo kao logičku tezu, želim tretirati moralno “treba” kao četveromjesni predikat (ili “operator”) “Treba (A, D, C, M),” koji dovodi u vezu

¹⁴ Neki autori, pogotovo domaći, inzistiraju na razlici između normativnih (treba) i vrijednosnih (dobro) sudova. To razlikovanje nije relevantno u kontekstu ove rasprave i zato ću ga ovdje zanemariti.

djelatnika *A*, vrstu postupka *D*, razloge *C*, i motivacijski stav *M*. ... Da budem nešto precizniji, dakle, moja teza je ovo. “Treba (*A*, *D*, *C*, *M*)” otprilike znači da pod pretpostavkom da *A* ima motivacijske stavove *M* i razloge *C*, *D* je postupak za koji *A* ima najbolje razloge da ga učini. U sudovima u kojima se “treba” javlja u ovom smislu, *C* i *M* često nisu eksplicite navedeni, ali kontekst iskaza upućuje na njih. U takvim slučajevima *C* će obično biti “uzevši sve u obzir”, a *M* će biti stavovi koje govornik dijeli s publikom. (Harman 1975: 38)

Harmanova ideja da normativno *treba* zapravo predstavlja četveromjesni predikat izražen formulom *Treba* (*A*, *D*, *C*, *M*) u svojoj je osnovi *kontekstualistička* jer *ne razlikuje kontekst izricanja od konteksta vrednovanja*. To jest *ne sadrži izvanjsku perspektivu iz koje bismo mogli vrednovati normativne iskaze*. To znači da nečije iskaze i postupke *možemo vrednovati samo iz njegove perspektive* i ni iz koje druge. Dakle, ako je nečiji sud istinit u odnosu na njegove razloge i u odnosu na motivacijske stavove koje dijeli s publikom, onda mi ne možemo učiniti ništa drugo nego priznati da je njegov sud istinit. Izgleda da nam kontekstualizam ne ostavlja nikakvu osnovu da kritiziramo njegove sudove i da tvrdimo da nisu istiniti. Ako Hitlerov sud da treba istrijebiti sve Židove zadovoljava Harmanovu formulu *Treba* (*A*, *D*, *C*, *M*), ako slijedi iz njegovih razmatranja *C* i ako ga izriče pred publikom koja dijeli njegove vrijednosti i motivaciju *M*, onda ne možemo učiniti ništa drugo nego moramo priznati da je taj sud istinit.¹⁵ Harman je svjestan ove posljedice svoje teorije, raspravlja o njoj i nastoji je prikazati na prihvatljiv način. Harman smatra da postoji smisao u kojem ne možemo reći da Hitler nije smio narediti istrjebljenje Židova. To je takozvani *unutrašnji sud* o Hitleru:

¹⁵ Rasprava o moralnom relativizmu u pravilu je zasnovana na implicitnoj ili eksplicitnoj pretpostavci da postoje različiti, striktno odvojeni i nesumjerljivi moralni kodovi. Zato Harman i kaže da je Hitler van dosega moralne argumentacije kakvu mi poznajemo. Uvjeran sam da je ova pretpostavka *potpuno pogrešna* te da navodi na niz krivih zaključaka. Hitler nije imao neki svoj posebni nacistički moralni kod. On je pripadao istom moralnom kodu kojem i mi pripadamo, zapadnoevropskom ili srednjeevropskom, ako je uopće primjereno govoriti o moralnim kodovima. Vjerojatno je smatrao da je pošteno da svatko živi od svog rada, da za jednaki posao ljudi trebaju biti jednako plaćeni itd. Može biti zastrašujuće to što je svoje monstruoze stavove formirao *unutar istog moralnog koda* koji i mi imamo, no to je činjenica s kojom se moramo suočiti. Ne možemo nastanak nacizma objasniti moralnim relativizmom i tvrditi da je Hitler van dosega moralne argumentacije kakvu poznajemo. Na koncu, njemački i ruski vojnici na Staljingradu nisu se borili zbog suprotstavljenih moralnih kodova. Oni su imali istu etiku. I jedni i drugi smatrali su da trebaju odraditi dug prema domovini, da trebaju pomoći suborcima, da dezertere treba kažnjavati itd.

“Vrijedi napomenuti da unutrašnji sudovi zvuče preslabo, ne zbog stravičnih razmjera onoga što je Hitler učinio, nego zato što smatramo da je svojim postupcima pokazao da ne podliježe moralnim razmatranjima na osnovi kojih mi donosimo naš sud. On je u relevantnom smislu van dosega i zato ne možemo donositi unutarnje sudove o njemu.” (Harman 1975: 37)

Internalizam

Ovdje treba objasniti što je to *unutrašnji sud*. Harman prihvaća *internalizam* u etici.¹⁶ To je gledište prema kojemu možemo za nekoga reći da nešto treba učiniti samo ako u njegovim motivacijskim stanjima možemo pronaći želju ili dispoziciju koja bi ga navela da to učini. Dakle, *A* treba učiniti *x* samo ako među *A*-ovim motivacijskim stanjima postoji neko stanje koje bi ga navelo da učini *x*. Ako *A* nema takvog motivacijskog stanja, onda nema smisla tvrditi da *A* treba učiniti *x*. Shodno ovom uvidu, *unutrašnji treba-sud* jest sud da netko nešto treba učiniti obzirom na motivacijska stanja koja ima, a *vanjski treba-sud* jest sud da netko nešto treba učiniti bez obzira na motivacijska stanja koja ima. Harman prihvaća internalizam, a prema internalizmu vanjski treba-sudovi naprosto nemaju smisla. Budući da ne relativiziraju istinosnu vrijednost treba-suda u odnosu na motivacijski sklop onoga tko ih izriče, oni ne zadovoljavaju Harmanovu *Treba* (*A*, *D*, *C*, *M*) formulu. Zbog toga se u okviru Harmanove varijante relativizma ne može reći da Hitler nije trebao ili da nije smio narediti istrjebljenje Židova. I to iz dva razloga. Prvi je *semantički kontekstualizam*, koji istinosnu vrijednost treba-suda vezuje uz kontekst u kojem ga govornik izriče. Drugi je *etički internalizam*, koji istinosnu vrijednost treba-suda vezuje uz motivacijska stanja govornika koji izriče sud.

Jasno, za relativiste *istinit* uvijek znači *istinit za njega*, a nikada *istinit po sebi*. No, priznati da sud da treba istrijebiti jednu cijelu konfesionalnu zajednicu jest istinit na bilo koji način, u bilo kojem smislu i za bilo koga izgleda potpuno neprihvatljivo. Uvjereni smo da mora postojati način da kažemo da taj sud nije istinit. I to da nije istinit ni za onoga tko se nalazi u odgovarajućem kontekstu i tko ima odgovarajuća motivacijska

¹⁶ Rasprava između internalizma i eksternalizma u etici vrlo je razvijena. Prikaz osnovnih uvida i argumenata može se naći u Berčić 2012: 277–281.

stanja. Želimo tvrditi da sud da treba istrijebiti Židove nije istinit ni kada ga izgovara sam Hitler. Stoga od semantičke teorije očekujemo da nam omogući da kažemo da taj sud nije istinit. Apsolutist nema nikakvih problema s time jer ne relativizira treba-sudove.¹⁷ Za apsolutiste istinosna vrijednost treba-sudova ne ovisi o kontekstu izricanja ni o motivaciji govornika. Oni su istiniti ili neistiniti *po sebi*, a ne u odnosu na ovo ili ono. Zbog toga apsolutist može bez ikakvih problema reći da Hitlerov sud da treba istrijebiti Židove nije istinit. No, pitanje o kojem raspravljamo jest može li i relativist to reći? Može li, s jedne strane, tvrditi da su treba-sudovi relativni u odnosu na ovo ili ono, a s druge strane, tvrditi da sud da Židove treba istrijebiti nije istinit čak ni kada ga izriče sam Hitler?

Novi relativizam

Max Kölbel, John MacFarlane i ostali novi relativisti smatraju da uvođenjem parametra perspektive i razlikovanjem između konteksta izricanja i konteksta vrednovanja mogu to postići. Prema novom relativizmu jedan te isti sud može se vrednovati iz više perspektiva, u principu beskonačno mnogo perspektiva. Jedan te isti sud može biti istinit iz jedne perspektive, a neistinit iz neke druge. Tako Kölbel kaže:

“Parametar može biti moralni kod, skup principa, perspektiva itd. Jednostavnosti radi, recimo da se radi o relativnosti u odnosu na perspektivu. Genuini relativizam, dakle, jest gledište da istinosna vrijednost sadržaja koji su izraženi iskazima varira od perspektive do perspektive.” (Kölbel 2004: 306)

Ova pozicija, uvodeći parametar perspektive, omogućava nam da procjenjujemo istinosnu vrijednost bilo kojeg iskaza, ma tko ga i ma u kojim okolnostima izrekao. Tako nam relativistička formula $T(s,w,c,p)$ omogućava da kažemo da je Hitlerov sud da Židove treba istrijebiti bio neistinit čak i kada ga je on sam izgovarao:

¹⁷ Zanimljivo je da MacFarlane i apsolutističku ideju izražava na relativistički način. Apsolutizam u pogledu estetskog standarda definira kao tezu da *estetski sud ima istinosnu vrijednost u odnosu na Božji estetski standard*. (MacFarlane 2014: 67) Dakle, opet je ideja da sud ne može biti istinit po sebi ili naprosto nego da mora biti istinit u odnosu na neki standard.

“Čak ni Hitler ne može izbjeći fokus mojih treba-sudova: moj sud da nije trebao narediti istrjebljenje Židova može ne biti istina u odnosu na Hitlerovu perspektivu, ali to me ne sprječava da donesem taj sud, kao ni to da on bude točan u odnosu na moju perspektivu.” (Kölbel 2004: 308)

Može nam se učiniti da relativizam doista predstavlja napredak u odnosu na kontekstualizam. Pod pretpostavkom relativizma, prihvaćanjem parametra perspektive možemo reći da Hitlerov sud nije bio istinit, što pod pretpostavkom kontekstualizma navodno nismo mogli reći. No je li tu doista postignut napredak? I ako jest, koliki? Pod pretpostavkom relativizma možemo reći da Hitlerov sud nije istinit iz naše perspektive, ali ujedno moramo priznati i da je istinit iz njegove. Je li to napredak u odnosu na kontekstualizam? Naime, i kontekstualizam nam omogućava da tvrdimo da Hitler nije bio u pravu. I pod pretpostavkom kontekstualizma naš je sud istinit u odnosu na kontekst kojem mi pripadamo, a njegov je istinit u odnosu na kontekst kojem je on pripadao. Istina, relativizam nam omogućava da kažemo da Hitlerov sud nije bio istinit ni u kontekstu kojem je pripadao, što kontekstualizam ipak ne može dozvoliti. Dakle, iako novi ili analitički relativizam predstavlja daljnje rafiniranje opće relativističke teze, pitanje je koliki je njegov doseg i kolika je njegova plauzibilnost. Pravo pitanje jest može li opća ideja relativizma ikada biti formulirana na konzistentan i prihvatljiv način.

Literatura

- Baghramian, M. i Carter, A. (2020): “Relativism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (ur.) E. N. Zalta. <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/relativism/>>
- Berčić, B. (1995): *Realizam, Relativizam, Tolerancija*, HKD Rijeka.
- Berčić, B. (2006): “Relativism”, *Bienal of Quadrilateral* (ed. Baccarini, E.) Museum of Modern and Contemporary Arts, Rijeka, 9–18.
- Berčić, B. (2012): *Filozofija 1*, Ibis-grafika, Zagreb.
- Berčić, B. (2019): “I Was Right!”, *Prolegomena* 18 (2), 209–225.
- Björnsson, G. i Finlay, S. (2010): “Metaethical Contextualism Defended”, *Ethics* Vol. 121, No. 1, 7–36.
- Brogaard, B. (2008): “Moral Contextualism and Moral Relativism”, *The Philosophical Quarterly*, Vol. 58, No. 232, 385–409.
- Garcia-Carpintero, M. i Kölbel, M., (ur.) (2008): *Relative Truth*, Oxford University Press.

- Harman, G. (1975): "Moral Relativism Defended", *Philosophical Review* 84 (1), 3–22, pretiskano u Shafer-Landau (ur.) 2013.
- Iacona, A. (2008): "Faultless or Disagreement", u Garcia-Carpintero i Kölbel (ur.) 2008.
- Kneer, M. (2017): "Predicates of Personal Taste: Empirical Data", rukopis, https://www.academia.edu/34561974/Predicates_of_Personal_Taste_Empirical_Data
- Kölbel, M. (2004): "Faultless Disagreement", *Proceedings of the Aristotelian Society* Vol. 104, 53–73.
- Kölbel, M. (2004): "Indexical Relativism versus Genuine Relativism", *International Journal of Philosophical Studies* Vol. 12(3), 297–313.
- Lasersohn, P. (2005): "Context Dependence, Disagreement, and Predicates of Personal Taste", *Linguistics and Philosophy* Vol. 28, 643–686.
- MacFarlane, J. (2003): "Future contingents and relative truth", *Philosophical Quarterly* 5.
- MacFarlane, J. (2014): *Assessment Sensitivity – Relative Truth and its Applications*, Oxford University Press.
- Shafer-Landau, R. (ur.) (2013): *Ethical Theory: An Anthology*, John Wiley & Sons.